

ספרים

תיארוך היסטורי עם השלכות לפולמוס בן-ימינו

מאתיים וחמישים שנות
עברית חדשה
ח"א כהן (עורך)
האקדמיה ללשון העברית, תשס"ט

תמר סוברן

פתיחה

בשנת תשס"ד נערך בירושלים יום עיון ראשון משותף לאקדמיה ללשון העברית ולחוגים ללשון העברית באוניברסיטאות המחקר בארץ. בכנס נשאו הרצאות שני נציגים מכל מוסד. הכרך שכולל נוסחים כתובים של מרבית ההרצאות בכנס הופיע עתה בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, בעריכתו השקדנית והמוקפדת של חיים א' כהן מאוניברסיטת תל אביב. כרך זה הוא השמיני בסדרת **אסופות ומובאות בלשון** בעריכתו הכללית של נשיא האקדמיה משה בר אשר, שאף יזם את הכנסים המשותפים האלה.

לכרך שלושה שערים: כותרת השער הראשון היא **'העברית החדשה בראשיתה ובהתגבשותה'** וכותרת השער השלישי **'מציאות לשונית - עבר והווה'**. ביניהם נמצא שער שלישי שעניינו **'לשונות סופרים'**. הכרך נפתח ונחתם בשאלות עקרוניות בעלות אופי תרבותי-בלשני-היסטורי.

א. עברית חדשה מאימתי?

אין זו הפעם הראשונה שמתעוררת השאלה: עברית חדשה מאימתי? האם גם בעוד מאתיים וחמישים שנה יקראו לה 'חדשה'? חדשה לעומת מה? שאלה זו כרוכה בשאלה נכבדה אחרת, שאלת אחדותה של העברית לנוכח השינויים המתחוללים בה. ומסתעפות ממנה שאלות נוספות הנובעות מהיות העברית 'לשון עתיקה במציאות חדשה', כשם מאמרו המפורסם של זאב בן חיים. ברוח זו מציע בכרך משה אזר מחיפה בחינה מחודשת של מצב זה. אל קובץ השאלות הנכבדות האלה מתחום התרבות, ההיסטוריה והבלשנות נקשרת גם שאלת הִתְקַן ובמיוחד שאלת היחס בין 'לשון' - langue - כהפשטה שיש לה זיקה גם ל'דקדוק' ולמנגנוני שימור ואחדות לבין 'לשון הדיבור' - ואולי מוטב לומר 'לשונות הדיבור' - כלומר המציאות הלשונית המגוונת והמשתנה.

בדברי ההקדמה לספר כותב עורך הסדרה ונשיא האקדמיה ללשון, משה בר אשר: 'זה שנים שחוקרים רבים סבורים שבאמצע המאה השמונה עשרה חל מפנה בתולדות הספרות העברית ובלשונה' (עמ' ה). גם המילון ההיסטורי הגדול המותקן באקדמיה ללשון העברית דבק בתפיסה זו. בדברי המבוא שלו מרחיב ח"א כהן, עורך הקובץ, את היריעה: 'השימוש במונח זה מתכוון לעברית

פרופ' תמר סוברן היא ראש המגמה ללשון העברית והמגמה הבינתחומית בתרבות עברית ויהודית. תחומי מחקרה העיקריים: סמנטיקה: שדות סמנטיים ומטפורות, לשון הספרות והשירה, וכיוונים בהתפתחותה של העברית בעת החדשה. ספרה האחרון **שפה ומשמעות** זכה בפרס בהט של אוניברסיטת חיפה לשנת תשס"ה.

הצומחת החל מתקופת ההשכלה למן ימיו של משה מנדלסון, והמכוונת את הדברים הנכתבים בה גם לדברי חולין'. כהן קושר את התופעה של 'עברית חדשה' במהלך רחב יותר של המהפכה התרבותית ש'באה בתולדות העם היהודי למן השליש האחרון של המאה השמונה עשרה, מהפכה אשר ביקשה להביא אל הציבור היהודי את הישגי הקדמה של ההשכלה והנאורות האירופית בני הזמן ולהטמיען בו' (עמ' ט).

המאמר הראשון בכרך הוא מאת עוזי אורנן, החולק דווקא על תפיסת הכרך כולו, שהיא התפיסה המקובלת על רבים העוסקים במחקר העברית. אורנן סבור שהעברית החדשה איננה בת מאתים וחמישים שנה אלא צעירה יותר. לדעתו, ראשיתה עם תחילת הדיבור העברי משעה שהעברית נעשתה, כלשונו של אורנן, שפה 'אופפת כול', כלומר מימי בן יהודה וממשיכיו, מעת שחדלה העברית להיות אחת מכמה לשונות שהיו בפי היהודים. התאריך שמציע אורנן מצוי בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים. כל מה שקדם לתהליך זה של החייאת הדיבור אינו בעיני אורנן אלא הרחבה של הלשון - לא תחילה שלה. ארנן ער לעובדה שקביעת זמן לידתה של עברית חדשה אינה נקייה מהשקפה תרבותית ופוליטית. הוא משער שלמארגני הכינוס ולעורכי הכרך כאחד הייתה סיבה אידאולוגית כשהרחיקו 'את מעשי הבראשית של העברית החדשה לאמצע המאה השמונה עשרה', כניסוחו, ו'התעלמו מן התהליך העיקרי שחל בעברית בארץ ישראל' (עמ' 12). לא לי לפסוק במחלוקת זהו בדבר תחומי החלתו של המונח 'עברית חדשה'. אעיר רק שאפשר שגם עמדתו של אורנן עצמו אינה נקייה ממה שהוא מייחס למתנגדיו: 'עמדה פוליטית ולא בלשנית' (עמ' 14).

לפולמוס זה נקשרת שאלת היחס בין הלשון הכתובה ללשון הדיבור או, כדברי כותרת מאמרו של משה אזר מאוניברסיטת חיפה, 'לשון עתיקה במציאות חדשה בחינה מחודשת' (עמ' 17). בתוך שפע הטיעונים המורכבים והמעניינים של אזר מופיעה השאלה: 'כיצד אפשר להצדיק את ראיית העברית לדורותיה עד ימינו אלה כלשון אחת?' (23) תשובתו נעוצה בהבדל בין שתי תפיסות לשון: זו של הבלשנים וזו שבתודעת דוברי הלשון. ניכר בקביעה זו המתח בין הדקדוק וה'תקון', שיש בהם יסודות של אחדות ושימור, לבין שפת הדיבור על עושרה וגווינה השונים והמשתנים. בתוך שלל הדעות והשאלות הבלשניות המלומדות שאזר סוקר, מבהיר ומבקר, מובלטת שאלת התקון. אזר חוזר על שתי שאלותיו של בן חיים במאמרו הנזכר לעיל: (א) האם זקוקים דובריה וכותביה של העברית להדרכה ולהכוונה לשונית? (ב) כלום אפשר לה להתערבות בלשון שתיעשה על יסוד הבלשנות המדעית או לפחות לא בסתירתה? (עמ' 28). אביא כאן רק את מסקנתו: 'אם החברה דוברת הלשון העברית מבקשת להמשיך ולהחזיק בלשונה העתיקה במציאות החדשה, היא חייבת ללמוד וללמד אותה על כל כלליה ודקדוקיה. הלשון התקנית היא המקנה לשפה אותה יציבות גמישה הנחוצה כדי שתשתנה ובה בעת תישאר אותה שפה' (עמ' 30).

מאמרה של אסתר בורוכובסקי בר אבא מאוניברסיטת תל אביב ממשיך מהנקודה שבה חותם אזר. היא שואלת 'האם הגיע הזמן לתאר את העברית המדוברת?' ומצביעה על הקשיים שכרוכים בתיאור של לשון הדיבור הנמצאת בתהליך מתמיד של התהוות והשתנות. ברוח הגישות הרווחות בעולם הבלשנות מציעה בורוכובסקי-בר אבא להתייחס לעובדה ששפת הדיבור שונה במהותה משפה כתובה, יש לה אפיונים המיוחדים לה, הנובעים מן המדיום השיחי ומן התקשורת המידית והבלתי אמצעית שבין דובר לשומע. מחקרי העבר ניתחו ואפיינו לשונות כתובות, והיו עיוורים למגוון התופעות שבדיבור החי. בורוכובסקי-בר אבא מצביעה על ריבוי המשלבים שבשפה המדוברת ועל תופעות הפקה האופייניות לדיבור: גמגום, חזרות, השמטות והשלמות שמשלמים המשוחחים זה את דברי זולתו. תופעות אלה נובעות מייחודו האקוסטי של המדיום המדובר ומערוץ התקשורת

של השיח והשיחה. עם זאת, המחברת מצביעה גם על תהליכים של התגבשות כללים שאינם תלויים בהפקה. הם מאפיינים את שפת הדיבור במשלביה השונים ומתיימרים להיות ה'דקדוק' שלה, דקדוק השונה מן הדקדוק המסורתי של הלשון הכתובה: לשון המקרא, לשון חז"ל או לשון כל רובר היסטורי אחר של העברית. כללים אלה, אומרת החוקרת, הם 'מבנים וביטויים הנתפסים אצל הדובר ואצל דוברי הלשון האחרים כצורות ביטוי "כשרות" בשפה המדוברת'. למשל, הקדמת ה"א הידיעה בצירופי סמיכות כמו בביטוי 'אמצעי מיגון'. המחברת ממשיכה ואומרת: '... [הדובר] משתמש בטבעיות בלשונו המדוברת כפי שהוא רגיל לעשות, הוא נוהג לפי "חוקי" הלשון המדוברת המוכרים לו' (עמ' 239-240). היא ערה לבעייתיות של הצעתה. היא מדברת על 'הדובר', שקשה לאפיין אותו ומוסיפה מירכאות למילים 'כשרות' ו'חוקי' שאין עליהן הסכמה, ומכאן הקושי להתייחס אל שני המושגים הללו הקורים לתקן: 'כשרות' ו'חוקים' כאל דקדוק מוסכם. החוקרת עצמה מסייגת את דבריה הקודמים ומדברת על דרגות שונות של השתגרות ושל גרמטיזציה, וזו לשונה: 'הקביעה אם תופעה כלשהי כבר עברה גרמטיזציה, ובאיזו מידה, אינה חד-משמעית והיא עשויה להשתנות אפילו מדובר לדובר. תופעות כאלה יסווגו אפוא בין תחום ההפקה לתחום הדקדוק' (עמ' 240).

מן הקביעות האלה של בורוכבסקי-בר אבא עולה גם חשיבות המחקר השיטתי, האמפירי והסטטיסטי, והיא אכן מדגישה שנדרש מאמץ גדול לייסד קורפוס עשיר ומגוון של העברית המדוברת. חקירתו תצביע על מנגנוני הכללה של תופעות שמתגלות בדיבור ולא בכתב. בעזרתו נוכל להחליט אם הצורה 'אני מחר יביא לך את הספר' הנשמעת יותר ויותר גם בפיהם של דוברי עברית משכילים, היא צורה דקדוקית חדשה הדוחקת את רגלי הצורה המסורתית שבכתובים: 'אני מחר אביא...'. בדבריו של אזר נרמזה תשובה עקרונית שלילית: יש לתקן את המבע הנפוץ החדש בשם הרצון לשמר את ה'תִּקְוֹן' הדקדוקי של העברית המסורתית הכתובה. וכך נכרכת שאלת חקירת הלשון המדוברת בשאלות ה'תִּקְוֹן, ההכוונה וההתקנה שאליה נדרשים ח"א כהן מאוניברסיטת תל אביב ומרדכי מישור מהאקדמיה ללשון.

ב. תקן והתקנה

כהן מעיין בתיקוני לשון מוקדמים שניסו מדקדקים ופוסקים להכניס בלשון התפילה מימי הביניים המאוחרים ועד קרוב למאה התשע עשרה. הוא משווה נוסחים של סידורי תפילה אשכנזיים והערות למדניות של מתקני הסידורים סביב שלוש צורות שנחלקו בהגיית ניקודה של השי"ן במילה 'שאתה', כמו בפסוק 'אמת שאתה הוא ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו'. סידור ישן של המהרש"ל (1510-1574) גורס ניקוד השי"ן והאל"ף והגייתן בקמץ. אולם נמצאו מתקנים ופוסקים שגרסו הגיית שי"ן בסגול ואל"ף בחיריק "שְׂאֲתָה". כהן מתאר את תמיהתם של מתפללים שהעידו שענים לא ראתה את הקמץ המודפס ונהגו להגות את השי"ן ככל שי"ן זיקה - בסגול. למרות הכתוב בקמץ תפס התיקון וחי בפי המתפללים בנוסח אשכנז עד היום. מדקדקים בני ימינו וגם מוקדמים מהם טרחו לעקור מלשוננו את צורת 'זו' לנקבה. כהן בודק פיוט לשחרית של יום הכיפורים במחזורים שונים וקובע: ככל שהמחזור מדקדק יותר, נמצא בו 'בדרך זו נלך' - 'זו' בחולם. וכדברי כהן: 'ככל שהוא עממי יותר, היינו שמיעטו ידי מדקדקים למשמש בו, נמצא בו זו, כלומר בשמירה על מסורת אבות (גם אם זו ממילא באה) ובלא בקשת דקדוקי יתר' (עמ' 45). והוא מוסיף: 'כל המטה אָזנו לעברית הנשמעת בפי דובריה, ובמשלביה השונים, מכיר שעדיין זו נשמעת לא מעט' (עמ' 46); אולם 'דומה שצלחה מלאכתם של מתקני הלשון [בני ימינו] וההוגה זו נחשב שוּגָה' (עמ' 51). מכאן למילה הרווחת 'מְקַח' בסגול. המקרא והמדקדקים גרסו "מְקַח" (דברי הימים ב יט, ז). כהן

מתאר את מהלך הניסיונות הכושלים של מדקדקים ופוסקים לדחות את הצורה ה'שגויה', ואומר: 'באה האקדמיה ללשון העברית בראשית המאה העשרים ואחת ואספה אותה אל ביתה להיות אף היא בת בית בעברית המתוקנת... ואין צריך לומר שבזמן הזה אין פוסק אלא אחד: האקדמיה ללשון העברית, שמעמדה כפוסק מוקנה לה מכוח החוק' (עמ' 49).

כהן מתאר במאמרו 'שגיאות' הגייה שהיו מושרשות בפי מתפללים ודוברים בשפה שבעל פה. ומה בעניין התקן וההתקנה של הכתיב? כותרת מאמרו של מרדכי מישור מהאקדמיה ללשון העברית היא 'מאה שנה לכתיב ה"ליני"'. מישור נוגע בבעיה הכאובה של חוסר התיאום בין השפה המושמעת לבין זו הנכתבת. הוא מתאר מאה שנים של ניסיונות כושלים ליצור תקן אחיד לכתיב של העברית הכתובה. דוד ילין כראש ועד הלשון הציע פעמים אחדות לתקן את הכתיב. הכתיב המנוקד אינו מועיל ואולי אף מסבך. הניקוד הטברני - זה המקובל עלינו משיעורי הדקדוק בבית הספר, מספרי המקרא, מספרי ילדים וספרי שירה - רחוק מאוד מן ההגייה של ימינו: איננו הוגים דגשים וחטפים רבים, איננו מבחינים בהגייה בין קמץ לפתח ולרוב גם לא בין צירה לסגול ואף שווא. מחוסר יכולת להגיע להסכמה, סמכה האקדמיה ללשון את ידיה על שני כתיבים בעייתיים: הכתיב חסר הניקוד והכתיב המנוקד. בתשכ"ח אישרה האקדמיה את כללי 'הכתיב חסר הניקוד' ופרסמה אותם בחוברת מיוחדת של **לשוננו לעם** יחד עם 'כללי הפיסוק'. מאז יצאה החוברת בהדפסות רבות (המהדורה המעודכנת נערכה בידי רונית גדיש ועינת גונן ויצאה לאור בתשס"ב). מישור גורס שהן הכתיב הבלתי מנוקד והן המנוקד רחוקים מלהשביע רצון. הכתיב חסר הניקוד משקף את ההגייה רק באופן חלקי. לעומתו ידעת הניקוד, שהיא מסורת הניקוד הטברני של המקרא מן המאה התשיעית, היא תורה שמעטים שולטים בה וגם היא רחוקה מלשקף מציאות לשונית חיה. 'הזיקה של הניקוד לכתיב מסוים נחשבת היום לאשליה חסרת ממש מדעי' (עמ' 60), אומר מישור, ו'המבקש לנקד טקסט שייראה טברני נזקק למיומנות וירטואוזית' (61) שאיננה נלמדת עוד במוסדות החינוך. מישור מתאר בפירוט את הניסיונות השונים ואת מניעיהם מאז הצעתו הצנועה של ילין לביטול הקמץ והצירה, תוהה: 'אולי אותה רפורמה יש לה סיכוי היום' (שם). הוא סבור שהאקדמיה המופקדת על יצירת תקנים צריכה לקבוע תקן לכתיב אחיד ומוסכם ולשים סוף לשניות המשונה של כתיב מנוקד וכתיב חסר ניקוד. כך 'אולי נמנע מעצמנו את מבוכתו של המורה המלמד דברים שאינו מאמין בהם עוד, ונחסוך מדורנו את ייסוריה של תקופת הפתרונות המאלתרים' (עמ' 62).

ג. דיבור של גיבורים ספרותיים לפני היות העברית מדוברת: מאפו, מנדלי, הזז ועגנון

שאלת אחדותה של הלשון העברית ומערך השנויים שחל בה בתקופת התחייה עולה ממחקרה של ברכה דלמצקי-פישלר מהאקדמיה ללשון העברית. היא מראה את הזיקה המורכבת של המספרים העבריים הגדולים של המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים: מאפו, מנדלי והזז, למקורות הסמכותיים של הלשון: המקרא ולשון חז"ל. אין היא מתעלמת גם מזיקתם של שני האחרונים לידיש שהייתה שפת אמם ושפת האם של קוראיהם וששימשה להם דוגמה מייצגת לדיבור חי של בני אדם. דלמצקי-פישלר מביאה דוגמאות מרתקות מעבודתה במדור העברית החדשה של מילון ההיסטורי של האקדמיה לאופן שבו מנדלי מוכר ספרים מעביר ביטויים אידיומטיים מידיש דרך כור המצרף של לשון חז"ל ו'מעברת' אותם כך שנשמרת בהם רעננות של דיבור חי, אך מנוקד מהם כל יסוד זר. לדוגמה: הביטוי היידי והרוסי הרווח גם בעברית המדוברת שלנו: 'זה לא נורא' מתורגם אצל מנדלי ל'אין רע'. המחברת מעירה שברנר, המאוחר ממנדלי, שם בפי גיבוריו את

התרגום המדויק מן היידיש: 'לא נורא'. דוגמה נוספת: הביטוי היידי שתרגומו המילולי הוא 'זה לא העסק שלי' מתורגם בדיבור של גיבורי מנדלי ל'מה עסק לי בדבר הזה' וגם ל'מה עסקך', על-פי הכתוב בתלמוד במסכת כריתות. דלמצקי-פישלר מתארת בעזרת דוגמאות רבות את המהלך שעברה סוגיית דיבורים של גיבורים ספרותיים לפני שהייתה העברית שפת דיבור - מן המגבלות החמורות שהטיל על עצמו קודמו של מנדלי, מאפו - שנשאר נאמן לצורות המקראיות גם בדיבורם של גיבוריו הספרותיים, דרך יצירת ה'נוסח' של מנדלי - ועד ממשיתו הזז. היא אומרת: 'מאפו פעל בתוך גבולות וחומרות, מנדלי פרץ אותם והזז הניח אותם הרחק מאחוריו' (עמ' 93). המחברת מציעה לנו להביט דרך זכוכית מגדלת במהלך החשוב הזה שהשפיע גם על דיבורנו אנו בארץ. היא מזהה שני תהליכים הכרוכים זה בזה: זניחת הזיקה ללשון המקרא, זיקה שאפיינה את סופרי ההשכלה, לטובת ההתקבלות של לשון חז"ל כתהליך אחד, ובמקביל לו ההיפתחות ליידיש. היידיש העממית והמדוברת ענתה על הרצון ליצור מעין שפת דיבור שתהיה בעלת דימוי עממי וגם סיפקה רבים מחומרי הלשון, שמקורם בעיקר בלשון חז"ל, המשותפים לה ולעברית. בתום הדיבור הריב המר על שתי הלשונות עבירת ויידיש בזיקתן ההדדית - מציעה דלמצקי-פישלר עיון מדוקדק בזיקות החזקות שביניהן שכבר עמדו עליהן ביאליק וסדן. כאן המקום להזכיר חוברת שלמה של **לשוננו לעם**, בעריכת משה פלורנטין (מחזור נ"ז, חוברת א תשס"ח), שכולה מוקדשת למחקר מפורט ומאלף של ברכה דלמצקי-פישלר באידיומטיקה של סופרי התחייה. כותרת החיבור: 'צירופי ימינו ומאגר המילון ההיסטורי'.

מאמרו של יוחנן ברויאר מהאוניברסיטה העברית ארוך ומפורט ועשיר בדוגמאות מאלפות מלשוננו של עגנון. הקורא בו יתענג על העושר הלשוני, על התחכום הספרותי, על ההמצאות והאירוניה של עגנון בעיצוב לשון שתשקף אופי של דמות ועל העין הבוחנת של המחבר שליקט וביאר ומיין את האמצעים המתוחכמים האלה של עגנון. כך כותב ברויאר: 'חיבתו היתרה של עגנון אל הכתיבה בסגנונות רבים שהודגמה במאמר זה עולה לא רק מהתאמת הסגנון לדמות המתוארת, אלא גם מן ההבדל הניכר שבין סיפוריו, שרובם כתובים ברוח לשון חז"ל, אך חלקם ברוח לשון המקרא או ספרות חסידים. הרושם הכללי העולה מיצירתו הוא שכתובתו כרוכה בבחירה מודעת של הסגנון, בין כשהדבר נוגע לסיפור כולו בין שהדבר נוגע לדמות מסוימת. עגנון אינו כפוף לסגנונו אלא שולט בו ומעצבו כרצונו'. ועוד הוא מוסיף: 'המספר מעמיד פני אספן ולקטן המקבץ הכול אל ספרו... בזכות הסגנון המאופיין נמצאת כתיבתו של עגנון משקפת את כל רובדי הלשון העברית ודורותיה' (עמ' 137). לבד מדיבור ישיר של גיבורים בני תקופות שונות ומעמדות שונים: יראים, רבנים ופשוטי עם, חסידים, משכילים, נשים חרדיות ומשכילות וחלוצים וחלוצות, יש במאמר זה הדגמה של דיבור משולב, שבו המספר מחקה במובלע את סגנון הדמות שהוא מספר עליה, או יוצר סגנון שמתאים לזמנה, לרקעה ולתכונותיה. המאמר מסתיים בדוגמה המדגימה, לדעת ברויאר, את הכוח הטמון בשלטון הסופר על הלשון. מדובר בנוסח של שטר העברת דירה מדייר לדייר ברומן **תמול שלשום**. הדמויות המאכלסות את הרומן הן תושבי יפו של ראשית המאה העשרים. וכך מתאר אותו ברויאר: 'שטר זה מעוצב בחיקוי מושלם של דרך הניסוח המשפטי במשנה, ועגנון מעיד כאן בפירוש על הסיבה שהביאה אותו לניסוח שטר כזה. שהרי מחבר שטר זה אינו בעל הבית המזכר כאן אלא עגנון, הוא שביקש להראותך שלשון הקודש נשמעת לו לכל פרטיה ודקדוקיה וסגנונותיה הרבים' (עמ' 138). כשקוראים במאמרו של ברויאר מתעורר הרצון לפתוח את ספרי עגנון ולקרוא בהם לשם הנאת הסיפור והנאת הלשון.¹

1 אם יבקש קורא כזה מבוא רחב ומאיר עיניים למכלול יצירתו של עגנון ימצא אותו בספרו של גרשון שקד **הסיפור העברית 1880-1980**, כרך ב: בארץ ובתפוצות, כתר והקיבוץ המאוחד 1988 עמ' 158-233.

ד. מציאות לשונית - עבר והווה

שלוש חוקרות - יעל רשף מהאוניברסיטה העברית, ואורה (רודריג) שורצולד וזוהר לבנת מאוניברסיטת בר-אילן - דנות בהמשכיות ובשינויים במערכת הפועל והשיח של העברית. יעל רשף בדקה את מערכת הפועל בהתכתבויות מנהליות שימושיות (ראו מאמרה בנושא זה גם בהד האולפן החדש, 95). הקורפוס שהיא מתבססת עליו מכיל תכתובת שוטפת בין עובדי עיריית תל אביב לבין גורמים אחרים בתקופת המנדט. היא מבררת את מידת הגיבוש והסדירות של מערכת הפועל המתגלה בתכתובת זו, ומסיקה שעד לתקופת המנדט 'הושלמו מרבית תהליכי הברירה בין החלופות המורפולוגיות שירשה העברית החדשה מתקופות הלשון שקדמו לה, והמשך ההתפתחות לא היה כרוך בשינויים מפליגים בהיערכותו הבסיסית של גרעין יציב זה... מעטות מאוד התופעות המעוררות בקורא בן ימינו תחושת זרות' (עמ' 168). הבחנה חשובה של רשף נוגעת גם לזיקה בין העברית הכתובה הספרותית לעברית הבינונית והמדוברת, שקורפוס המכתבים משנות העשרים שהיא בדיקה מצוי בין שתיהן. רשף קובעת: 'אף כי לשונו של הקורפוס אינה דלה, אין בו כל זכר להגבהה הסגנונית המצויה ברבים מגילוייה האחרים של לשון התקופה' (שם). מכאן עולה מסקנה מעניינת ששורשיה של העברית החדשה הבינונית נטועים כבר בשנות המנדט הבריטי, בשנות העשרים והשלשים של המאה העשרים. הסטנדרט שלה החל להתעצב כבר אז. ממצא זה מעניין במיוחד על רקע מגמות השימור והארכאיות שמצאה המחברת במחקר קודם שלה בזמר העברי שלפני קום המדינה (יעל רשף, **הזמר העברי בראשיתו - פרק בתולדות העברית החדשה**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ד).

אורה (רודריג) שורצולד מפנה מבט רחב אל 'קווים אחדים של שיתוף ושל שוני במערכת המורפולוגית בעבר ובהווה: על אופייה ההולך ומתגבש של המורפולוגיה העברית במאתיים וחמישים השנים האחרונות' (עמ' 176). גם מחקר זה מוסיף אישושים אמפיריים לשאלת האחדות והגיוון שבעברית החדשה. שורצולד בודקת קווי גזירה במערכת השם וקווי נטייה במערכת הפועל ומביאה עדויות רבות לתהליכי שימור ועדויות מועטות יותר לתהליכי שינוי. מסקנתה: 'הדיבור העברי הרחיק את העברית המתחיה מן המקורות הקלאסיים בתחום המורפולוגיה, הן באוצר המילים והן בתצורת המילים ובנטייתיהן. ולמרות ההתרחקות מה שהשתנה במורפולוגיה של העברית איננו חידוש גמור' (עמ' 199). המגמות ששורצולד מזהה הן: פישוט המערכת - בעיקר בנטייה, לינאריות ואנליטיות (הפרדת צורני הגזירה והנטייה וכינויי שייכות ומושאים מהבסיס שהוא שם או פועל: 'הבית שלי' לעומת 'ביתי', 'בירכתי אותו' לעומת 'בירכתיהו' או 'בירכתי') וסדירות רבה יותר בגזירה ובנטייה (שם). ממצא מעניין נוסף של שורצולד הוא ש'השפעתה המורפולוגית של היידיש על העברית היא מזערית' (עמ' 202) בכך היא תורמת עוד ראייה לטיעון הגורס המשכיות של העברית החדשה בזיקתה לעברית של המקורות ועוד ראייה בפולמוס עם אלה הטוענים שהעברית מושפעת עד כדי היבלעות מן היידיש ומן השפות הסלוויות.²

זוהר לבנת מפנה את זרקור החקר אל תחום סמני השיח, שהוא תחום צעיר במחקר הלשון. היא מתארת סמן שיח כ'יסוד שהוא נפרד מן המשפט מן הבחינה התחבירית' (עמ' 225) ש'יופיע בדרכך כלל בראש המבע' (שם). לאור אפיונים אלה ואפיונים נוספים היא מציגה את 'אז' כסמן שיח בעברית של ימינו ש'פרצה אל הדיבור העברי כבר בראשית ימיו של הדיבור החי בן זמננו' (שם). לבנת מראה שאמנם 'אז' הוא סמן שיח שנדרש לדובר לצרכים פרגמטיים של השיחה, אך הוא שאוב ממשמעויותיה המקוריות של 'אז', לצד השפעת היידיש על חלק מן השימושים. לבנת מביאה עדות מן הרומנים של ברנר, **מכאן ומכאן ושכול וכישלון**, בציינה שברנר הוא 'סופר שאוזנו כרויה

2 (ראו גם רב שיח בנושא זה בהד האולפן החדש, גיליון 95, תשס"ט -

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/AdultEducation/HanchalatLashon/HedHaulpan/GilyonotHedHaulpan/Gilayon95.htm>

לשיח המדובר בחברה שהוא מתאר' (עמ' 223). גם העדויות מן הרומן **ימי צקלג** של ס' יזהר: 'אז מה יש?' (עמ' 224) מצביעות על שימושיה של 'אז' כסמן שיח בפי הדוברים בדור תש"ח. קורפוסים נרחבים של הקלטות דיבור של ילדים ושל מבוגרים שלבנת בוחנת, מאשרים את תפוצתה הנרחבת של 'אז' כסמן שיח בעברית המדוברת של ימינו. גם מחקר זה תומך ברעיון ההמשכיות-תוך-גיוון שמציגה העברית החדשה בת זמננו.

סיכום

הכרך העשיר שלפנינו מעלה שוב שאלות מהותיות בדבר אופייה של תחיית העברית החדשה, הרחבת העברית ותחיית הדיבור. עולה ממנו תמונה מרתקת של הזיקות בין העברית החדשה לעברית של המקורות, ועולה ממנו גם הצדקה להמשיך ולחקור את ייחודה של העברית החדשה על תת-התקופות שלה ועל גוניה ומשלביה השונים. העדויות האמפיריות מחזקות את טענת קיומו של גרעין יציב שנמשך מן העברית של המקורות ועד ימינו, בעיקר במערכת המורפולוגית של הפעלים והשמות. עם זאת מתגלים תהליכים המושפעים מבחירות של מחיי הלשון הספרותית, בעיקר מנדלי ובני דורו, וגם מכך שהידיש הייתה שפת אם של רבים מסופרי התחייה והמורים ומחיי הלשון. בצד כל אלה מתקיימת תופעת פריחתה של עברית חדשה כתובה ומדוברת, תכליתית, מתגוונת, עשירה בהמצאות ורבת שימושים. יש טעם לשוב ולבחון מחדש מדי כמה עשורים את שאלת המשכיות מול ההתגוונות ולצדן את שאלות התקן וההתקנה. הספר שלפנינו עומד יפה במשימה זו.